

AGNIESZKA LASKOWSKA-HULISZ

Prawa i obowiązki osób pozostających we wspólnym pożyciu w postępowaniu cywilnym

Rights and Obligations of Cohabitants in Civil Proceedings

The author presents the issue of cohabitants appearing in civil proceedings in various procedural roles and related rights. The author analyzes several selected institutions, such as the exclusion of a judge, the right to refuse to testify, and exclusion from participation in an auction, the application of which should take into account the fact that the persons concerned (respectively: judge, witness, a participant in the auction) remain with the party to the proceedings in cohabitation. Meanwhile, the Code of Civil Procedure lacks relevant regulation. For these reasons, the author attempts to propose solutions that will make it possible to take into account the fact that persons participating in civil proceedings in various procedural roles may remain in cohabitation with a party, which in turn may affect the respect for the rights of these persons and the parties to the proceedings.

AGNIESZKA LASKOWSKA-HULISZ doktor habilitowany nauk prawnych
profesor Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu
ORCID – 0000-0002-2834-9306 / e-mail: agnieszka.laskowska.hulisz@gmail.com

SŁOWA KLUCZOWE: osoby pozostające
we wspólnym pożyciu, uprawnienia
procesowe, postępowanie cywilne

KEYWORDS: cohabitants, procedural
rights, civil proceedings

1 | Wstęp

W Kodeksie postępowania cywilnego brak jest szczególnej regulacji prawnej, która uwzględniałaby udział w postępowaniu cywilnym osób pozostających w związkach konkubenckich czy partnerskich, czy też w innych związkach nieformalnych niezależnie od ich nazwy. Biorąc pod uwagę bogatą terminologię używaną w języku potocznym na oznaczenie takich związków, proponuję posługiwać się na ich oznaczenie określeniem „osoby pozostające we wspólnym pożyciu”. Określenie to w mojej ocenie najlepiej oddaje istotę tych związków i jednocześnie obejmuje swoim zakresem wszystkie nieformalne związki, niezależnie od ich nazwy oraz pćci osób w nich żyjących. Za niezwykle trafną uważam przy tym definicję tego określenia zawartą w uchwale Sądu Najwyższego, według którego zwrot „osoba pozostająca we wspólnym pożyciu” określa osobę, która pozostaje z inną osobą w takiej relacji faktycznej, w której pomiędzy nimi istnieją jednocześnie więzi duchowe (emocjonalne), fizyczne oraz gospodarcze (wspólne gospodarstwo domowe). Ustalenie istnienia takiej relacji, tj. „pozostawania we wspólnym pożyciu”, jest możliwe także wtedy, gdy brak określonego rodzaju więzi jest obiektywnie usprawiedliwiony. Odmienność pćci osób pozostających w takiej relacji nie jest warunkiem uznania ich za pozostających we wspólnym pożyciu”^[1]. Ponadto, określenie to zostało już wprowadzone do prawa polskiego np. do art. 40 ust. 1 pkt 2 k.p.k.^[2], a zatem z punktu widzenia racjonalnego ustawodawcy celowe by było

¹ SN w uchwale składu 7 sędziów z dnia 25 lutego 2016 r., I KZP 20/15, OSNKW 2016, nr 3, poz. 19. Co prawda uchwała ta została podjęta na tle art. 115 § 11 k.k., ale wykładnia zwrotu „osoby pozostającej we wspólnym pożyciu” może być też zastosowania na gruncie prawa cywilnego.

² Określenie to nie jest jednak rozumiane jednolicie przez przedstawicieli nauki oraz orzecznictwo sądowe. Na gruncie kodeksu postępowania karnego, jedni autorzy utożsamiają to pojęcie z istnieniem więzi faktycznych, tak np. Dariusz Jasiński w: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Jerzy Skorupka (Warszawa: C.H. Beck, 2021), komentarz do art. 40 k.p.k., nb 6, Legalis. Tak też SN w uchwale z 25.2.2016 r., I KZP 20/15, OSNKW 2016, nr 3, poz. 19. Z kolei inni tylko z konkubinatem. Tak np. Tomasz Grzegorzczuk w: *Kodeks postępowania karnego*, t. I, Art. 1-467, Komentarz, red. Tomasz Grzegorzczuk (Warszawa: Wolters Kluwer, 2014), komentarz do art. 40 k.p.c., nb 5, Lex. Tak też SN w postanowieniu z 27.5.2003 r. IV KK 63/03, OSNWSK 2003, nr 1, poz. 1132.

wprowadzenie takiego samego określenia na oznaczenie tej samej grupy osób do przepisów kodeksu postępowania cywilnego^[3].

Pomimo wielu nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego ustawodawca nie uwzględnił w nim faktu, że coraz większa liczba osób pozostaje w związkach nieformalnych, a zatem może potencjalnie występować w postępowaniu cywilnym w różnych rolach procesowych i w konsekwencji nie wprowadził przepisów, które w sposób szczególny regulowałyby sytuację procesową osób pozostających w takich związkach. Oznacza to zatem, że do osób pozostających we wspólnym pożyciu mają zastosowanie takie same przepisy prawa, jak do innych podmiotów prawa, które nie mają statusu małżonków, krewnych lub powinowatych o określonym stopniu pokrewieństwa lub powinowactwa.

Warto zatem zbadać, jak na gruncie przepisów kodeksu postępowania cywilnego kształtuje się sytuacja procesowa osób pozostających we wspólnym pożyciu, w szczególności w porównaniu z sytuacją procesową małżonków.

Z uwagi na określone ramy wydawnicze w artykule tym zostaną krótko przeanalizowane z punktu widzenia tytułowego zagadnienia wybrane instytucje procesowe, tj. wyłączenie sędziego i innych organów procesowych, prawa świadka do odmowy złożenia zeznań i odpowiedzi na zadane pytanie, możliwość bycia pełnomocnikiem procesowym, zwolnienie od kosztów sądowych, uprawnienie do wszczęcia postępowania o ubezwłasnowolnienie, udział w toku licytacji ruchomości oraz nieruchomości prowadzonej w ramach sądowego postępowania egzekucyjnego, a także uprawnienie do wszczęcia innych postępowań.

2 | Wyłączenie sędziego a pozostawanie we wspólnym pożyciu

W Kodeksie postępowania cywilnego ustawodawca uregulował instytucję wyłączenia sędziego z mocy ustawy (art. 48 k.p.c.), tzw. *iudex inhabilis*, oraz

³ Zob. również Rafał Reiwer, *Wyłączenie sędziego w procesie cywilnym. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory pism procesowych i orzeczeń* (Warszawa: C.H. Beck, 2020), 215 rozróżnia pojęcia konkubinatu oraz wspólne pożycie, dodaje przy tym, że zwrot „osoby pozostające we wspólnym pożyciu” obejmuje swoim zakresem także konkubentów.

wyłaczenia sędziego na jego wniosek lub na żądanie strony (art. 49 k.p.c.), tzw. *iudex suspectus*. Katalog podstaw wyłączenia sędziego z mocy ustawy jest zamknięty i należą do niego następujące przyczyny: sędzia podlega wyłączeniu z mocy samego prawa w sprawach, w których jest stroną lub pozostaje z jedną ze stron w takim stosunku prawnym, że wynik sprawy oddziałuje na jego prawa lub obowiązki; w sprawach swego małżonka, krewnych lub powinowatych w linii prostej, krewnych bocznych do czwartego stopnia i powinowatych bocznych do drugiego stopnia; w sprawach osób związanych z nim z tytułu przysposobienia, opieki lub kurateli; w sprawach, w których był lub jest jeszcze pełnomocnikiem albo był radcą prawnym jednej ze stron; w sprawach, w których w instancji niższej brał udział w wydaniu zaskarżonego orzeczenia, jako też w sprawach o ważność aktu prawnego z jego udziałem sporządzonego lub przez niego rozpoznanego oraz w sprawach, w których występował jako prokurator; w sprawach o odszkodowanie z tytułu szkody wyrządzonej przez wydanie prawomocnego orzeczenia niezgodnego z prawem, jeżeli brał udział w wydaniu tego orzeczenia^[4].

Zgodnie z treścią art. 48 § 2 k.p.c. powody wyłączenia trwają także po ustaniu uzasadniającego je małżeństwa, przysposobienia, opieki lub kurateli.

W katalogu tym nie znalazła się natomiast jako przyczyna wyłączenia sędziego z mocy ustawy okoliczność, że pozostaje on z jedną ze stron w związku konkubenckim czy partnerskim, chyba że sędzia, np. wspólnie ze swoim partnerem/partnerką życiowym/ą, nabył rzecz i następnie jego partner dochodzi odszkodowania z tytułu uszkodzenia tej rzeczy przez osobę trzecią i od osoby trzeciej lub jej ubezpieczyciela. W takim jednak wypadku z punktu widzenia wyłączenia sędziego nie ma znaczenia to, że pozostaje on w związku konkubenckim, lecz to, że pozostaje w stosunku prawnym z jedną ze stron postępowania i wynik sprawy oddziałuje na jego prawa i obowiązki.

Jeżeli zaś sędzia pozostaje z jedną ze stron we wspólnym pożyciu, to fakt ten w obecnym stanie prawnym może prowadzić do wyłączenia sędziego na jego żądanie lub na wniosek strony^[5]. Sąd Najwyższy postawił tezę, że

⁴ Bliżej na ten temat: Reiwer, *Wyłączenie sędziego w procesie cywilnym. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory pism procesowych i orzeczeń*, 147 i n.; Joanna Derlatka, *Wyłączenie sędziego w postępowaniu cywilnym* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2015).

⁵ Tak też SN w postanowieniu z 14.9.1977 r., I PO 15/77, Legalis; SN w postanowieniu z 5.10.2022 r., I NSK 15/22, Legalis. Zob. też np. Józef Jagieła w: *Kodeks*

okolicznością mogącą wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego w danej sprawie jest forma emocjonalnego zaangażowania sędziego w odniesieniu do strony postępowania sądowego lub jej przedstawiciela. Chodzi tu o relacje zachodzące pomiędzy sędzią, a innymi podmiotami, takie jak więź rodzinna, przyjaźń, sympatia, nienawiść, niechęć, powiązania majątkowe lub gospodarcze. Są to więc typowe relacje dwuczłonne, charakteryzujące się, w zależności od okoliczności, symetrią albo jej brakiem. Konsekwentnie, jeśli określona relacja zbudowana jest na emocji, druga z jej stron może tę emocję odwzajemniać, ale nie musi. Na bezstronność sędziego może bowiem rzutować jego stan emocjonalny związany z udziałem w postępowaniu określonego podmiotu, nawet jeśli ten ostatni nie tylko nie żywi podobnych emocji, ale nawet nie zdaje sobie sprawy z ich występowania po stronie sędziego^[6]. Pozostawanie w konkubinacie lub innym związku nieformalnym należy zatem uznać w myśl art. 49 § 1 k.p.c. za okoliczność tego rodzaju, że mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego w danej sprawie^[7]. Należy przy tym zwrócić uwagę, że jeżeli z żądaniem wyłączenia występuje sędzia, to nie musi on ani uzasadniać ani uprawdopodobniać swojego żądania. Jeżeli zaś z wnioskiem o wyłączenie sędziego występuje strona, to ma ona obowiązek uprawdopodobnić przyczynę wyłączenia (art. 50 § 1 k.p.c.). Uprawdopodobnienie jest co prawda surogatem dowodu i nie wymaga przestrzegania sztywnych reguł postępowania dowodowego, strona musi jednak wykazać minimum staranności, zgłaszając taki wniosek, co należy uznać za słuszne, ale może też być trudne. Problem może jednak powstać wtedy, gdy sprawa dotyczy byłego konkubenta sędziego. Uprawdopodobnienie „byłego związku” sędziego i strony może wywoływać trudności, natomiast niewątpliwe jest to, że w takiej sprawie sędzia również powinien być wyłączony.

Na podstawie art. 54 k.p.c. przepisy o wyłączeniu sędziego, z wyłączeniem przepisu art. 481, stosuje się odpowiednio do wyłączenia referendarza

postępowania cywilnego, t. I, Art. 1-205, red. Andrzej Marciniak (Warszawa: C.H. Beck, 2019), 373-374; Jacek Gudowski, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Postępowanie rozpoznawcze*, red. Tadeusz Ereciński (Warszawa: Wolters Kluwer, 2022), komentarz do art. 49 k.p.c., nb 7, Lex.

⁶ SN w postanowieniu z 5.10.2022 r., I NSK 15/22, Legalis.

⁷ W literaturze sformułowano nawet pogląd, w mojej opinii trafny, według którego uzasadniona jest teza, że ze względu na bardzo bliski małżeństwu charakter związku partnerskiego i konkubinatu wyłączenie sędziego pozostającego ze stroną w takim związku jest na podstawie art. 49 obligatoryjne. Tak Gudowski w: *Kodeks postępowania cywilnego*, nb 7.

sądowego, ławnika oraz innych organów sądowych oraz prokuratora. Wniosek o wyłączenie referendarza sądowego oraz ławnika sąd rozstrzyga zgodnie z przepisami niniejszego działu, a w pozostałych przypadkach przekazuje odpowiedniemu organowi nadrzędnemu. Do innych organów sądowych, w rozumieniu tego przepisu, zaliczyć należy: protokolantów i komorników, kuratorów sądowych, asystentów sędziów, biegłych i tłumaczy przysięgłych^[8].

W mojej ocenie przedstawioną regulację prawną należy uznać za nieprzystającą do potrzeb współczesnego świata i stosunków społecznych w nim występujących, i należy postulować o zmianę art. 48 § 1 k.p.c. przez rozszerzenie katalogu przyczyn wyłączenia sędziego z mocy ustawy także na wypadek, gdy sędzia pozostaje we wspólnym pożyciu z jedną ze stron, jej przedstawicielem ustawowym lub pełnomocnikiem, a także na rozszerzenie zakresu zastosowania art. 48 § 1 pkt 4 k.p.c. do spraw, w których sędzia, jego małżonek lub osoba, z którą pozostaje lub pozostawał we wspólnym pożyciu, była lub jest jeszcze przedstawicielem ustawowym, pełnomocnikiem albo radcą prawnym, albo adwokatem jednej ze stron. Ponadto, w konsekwencji art. 48 § 2 k.p.c. powinien otrzymać brzmienie: Powody wyłączenia trwają także po ustaniu uzasadniającego je małżeństwa, wspólnego pożycia, przysposobienia, opieki lub kurateli. Podobny postulat w literaturze przedmiotu sformułował już m.in. Jan Korzonek^[9] oraz Rafał Reiwer^[10]. Na marginesie należy jedynie zauważyć, że regulację wyłączenia sędziego z mocy prawa, jeżeli sędzia jest małżonkiem strony lub pokrzywdzonego albo ich obrońcy, pełnomocnika lub przedstawiciela ustawowego albo pozostaje we wspólnym pożyciu z jedną z tych osób zawarł już ustawodawca w kodeksie postępowania karnego. Dodając, że powody wyłączenia trwają mimo ustania uzasadniającego je małżeństwa, wspólnego pożycia, przysposobienia, opieki lub kurateli (art. 40 § 1 pkt 2 i 2 k.p.k.).

⁸ Tak Andrzej Zieliński w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. Andrzej Zieliński, Kinga Flaga-Gieruszyńska (Warszawa: C.H. Beck, 2022), Legalis, komentarz do art. 54, Nb 3.

⁹ Jan Korzonek, „O bezwzględnych przyczynach wyłączenia sędziego w projekcie k.p.c.” *Przeгляд Sądowy*, nr 12 (1930): 346.

¹⁰ Reiwer, *Wyłączenie sędziego w procesie cywilnym. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych i orzeczeń*, 220.

3 | Prawo do odmowy zeznań lub odpowiedzi na pytania a pozostawanie we wspólnym pożyciu świadka i strony/uczestnika postępowania nieprocesowego

Konkubent, osoba pozostająca w związku partnerskim lub w innym związku nieformalnym może też występować w postępowaniu cywilnym w roli świadka. I na tym tle powstaje pytanie, czy osobie takiej w związku z faktem pozostawania we wspólnym pożyciu ze stroną lub uczestnikiem postępowania przysługują jakieś szczególne prawa. W kodeksie postępowania cywilnego ustawodawca uregulował m.in. prawo do odmowy zeznań (art. 261 § 1 k.p.c.) oraz prawo do odmowy odpowiedzi na zadane pytania (art. 261 § 2 k.p.c.).

Prawo do odmowy zeznań, stosownie do treści art. 261 § 1 k.p.c., przysługuje małżonkom stron, ich wstępnym, zstępnym i rodzeństwu oraz powinowatym w tej samej linii lub stopniu, jak również osobom pozostającym ze stronami w stosunku przysposobienia. Prawo odmowy zeznań trwa po ustaniu małżeństwa lub rozwiązaniu przysposobienia. Jednakże odmowa zeznań nie jest dopuszczalna w sprawach o prawa stanu, z wyjątkiem spraw o rozwód^[11].

Z kolei prawo odmowy odpowiedzi na zadane pytania przysługuje każdemu przesłuchiwanemu w roli świadka, o ile zeznanie mogłoby narazić świadka lub jego bliskich w rozumieniu art. 261 § 1 k.p.c. na odpowiedzialność karną, hańbę lub dotkliwą i bezpośrednią szkodę majątkową albo gdyby zeznanie miało być połączone z pogwałceniem istotnej tajemnicy zawodowej. Ponadto, duchowny może odmówić zeznań co do faktów powierzonych mu na spowiedzi^[12]. Z treści powołanych przepisów wynika, że

¹¹ Bliżej Karolina Ziemianin, *Dowód z zeznań świadków*, w: *System Postępowania Cywilnego*, t. II, *Dowody w postępowaniu cywilnym*, red. Łukasz Błaszczak (Warszawa: C.H. Beck, 2021), 1197 i n.; Krzysztof Knoppek, *Prawo odmowy zeznań i odpowiedzi w procesie cywilnym* (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1984), 9 i n.; idem, „Dowód z zeznań świadków”, [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego*, t. II, cz. 2, *Postępowanie procesowe przed sądem pierwszej instancji*, red. Tadeusz Wiśniewski (Warszawa: Wolters Kluwer, 2016), 320 i n.

¹² Bliżej Karolina Ziemianin, „Dowód z zeznań świadków”, [w:] *System Postępowania Cywilnego*, t. II, *Dowody w postępowaniu cywilnym*, 1200 i n.; Knoppek, *Prawo odmowy zeznań i odpowiedzi w procesie cywilnym*, 31 i n.; idem, „Dowód z zeznań świadków”, [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego*, t. II, cz. 2, *Postępowanie procesowe przed sądem pierwszej instancji*, 335 i n.

ustawodawca nie przyznał prawa do odmowy zeznań osobie pozostającej w konkubinacie lub innym nieformalnym związku ze stroną lub uczestnikiem postępowania. Osoba taka mogłaby jedynie skorzystać z prawa do odmowy odpowiedzi na zadane pytanie, gdyby odpowiedź na pytanie mogła ją narazić na odpowiedzialność karną, hańbę lub bezpośrednią i dotkliwą szkodę majątkową. Gdyby zaś odpowiedź na pytanie mogłaby narazić osobę, z którą pozostaje we wspólnym pożyciu na odpowiedzialność karną, hańbę, bezpośrednią i dotkliwą szkodę majątkową, to świadek-konkubent nie ma żadnych możliwości prawnych, aby uchylić się od odpowiedzi na zadane pytanie. Poza tym powstaje też pytanie, gdyby świadek-konkubent, partner nie chciał składać zeznań lub odpowiadać na pytania z innych przyczyn niż wskazane w art. 261 § 2 k.p.c., tj. z uwagi na ochronę swojego związku, w którym pozostaje, to jakie ma on na gruncie przepisów kodeksu postępowania cywilnego możliwości. Otóż w świetle obowiązujących przepisów kodeksu postępowania cywilnego taki świadek-konkubent, partner, nie ma prawa do odmowy złożenia zeznań ani chociażby do odmowy odpowiedzi na zadane pytania z uwagi na sam fakt pozostawania we wspólnym pożyciu z jedną ze stron postępowania. Ewentualnie świadek taki, nie chcąc odpowiadać na konkretne pytanie, mógłby się powołać na hańbę. Jak wskazuje się w literaturze^[13], pojęcie to odnosi się do sfery moralnej i obyczajowej. Świadek może odmówić odpowiedzi na pytanie wtedy, gdy w ramach obiektywnej oceny jego zeznania byłyby sprzeczne z najpowszechniejszym systemem norm moralnych i obyczajowych w społeczeństwie^[14]. Tytułem przykładu wskazuje się, że może tu chodzić o sytuację, gdy prowadzenie się danej osoby może być uznane za niemoralne^[15]. Czy takie rozwiązanie należy uznać za trafne i wystarczające? Wydaje się, że nie. We współczesnym świecie coraz więcej osób pozostaje we wspólnym pożyciu, bez formalizowania swojego związku i co istotne bez negatywnej oceny społecznej tego rodzaju związków. Z tych względów należy postulować o rozszerzenie

¹³ Ziemiński, „Dowód z zeznań świadków”, 1202.; Knoppek, *Prawo odmowy zeznań i odpowiedzi w procesie cywilnym*, 33-34.

¹⁴ Knoppek, *Prawo odmowy zeznań i odpowiedzi w procesie cywilnym*, 33-34. Por. też Kazimierz Piasecki, *System dowodów i postępowanie dowodowe w sprawach cywilnych* (Warszawa: Lexis Nexis, 2010), 167. Zdaniem tego autora, w wypadku narażenia na hańbę, chodzi o rażąco ujemną ocenę moralną ze względu na określone postępowanie; za hańbę uważa się w szczególności wykroczenia przeciwko zasadom moralnym, popełnione w sferze życia rodzinnego, zawodowego, społecznego itd.

¹⁵ Arkadiusz Cudak w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. II, *Komentarz. Art. 2051-42412*, red. Andrzej Marciniak (Warszawa: C.H. Beck, 2019), 321.

prawa do odmowy zeznań także na osoby pozostające we wspólnym pożyciu. Prawo to powinno przysługiwać także po ustaniu wspólnego pożycia.

W tym miejscu warto przypomnieć, że na gruncie kodeksu postępowania karnego z prawa odmowy zeznań może skorzystać osoba najbliższa dla oskarżonego (art. 182 § 1 k.k.). Ponadto, świadek może uchylić się od odpowiedzi na zadane pytanie, jeżeli udzielenie odpowiedzi na pytanie mogłoby narazić jego osobę lub osobę dla niego najbliższą na odpowiedzialność za przestępstwo lub przestępstwo skarbowe (art. 183 § 1 k.p.k.). Pojęcie osoby najbliższej zostało z kolei zdefiniowane w art. 115 § 11 k.k. Na podstawie art. 115 § 11 k.k. osobą najbliższą jest małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu^[16].

4 | Pełnomocnictwo a pozostawanie we wspólnym pożyciu

W postępowaniu cywilnym pełnomocnictwo procesowe może być udzielone tylko osobom wskazanym w ustawie. Podstawowy katalog takich osób został zawarty w art. 87 k.p.c. Z punktu widzenia tytułowego zagadnienia kluczowe znaczenie ma art. 87 § 1 k.p.c., zgodnie z którym pełnomocnikiem może być adwokat lub radca prawny, w sprawach własności intelektualnej także rzecznik patentowy, a w sprawach restrukturyzacji i upadłości także osoba posiadająca licencję doradcy restrukturyzacyjnego, a ponadto osoba sprawująca zarząd majątkiem lub interesami strony oraz osoba pozostająca ze stroną w stałym stosunku zlecenia, jeżeli przedmiot sprawy wchodzi w zakres tego zlecenia, współuczestnik sporu, jak również małżonek, rodzeństwo, zstępni lub wstępni strony oraz osoby pozostające ze stroną w stosunku przysposobienia.

Z powołanego przepisu wprost zatem wynika, że osoby pozostające w związku małżeńskim mogą być względem siebie pełnomocnikami.

¹⁶ Zob. na temat wykładni tego zwrotu na gruncie kodeksu karnego np. Paweł Daniluk w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. Ryszard A. Stefański (Warszawa: C.H. Beck, 2022), komentarz do art. 115 k.k., nb 7, Legalis; Robert Zawłocki w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do art. 1-116*, red. Michał Królikowski, Robert Zawłocki (Warszawa: C.H. Beck, 2021), komentarz do art. 115, nb 18 i 19, Legalis.

Brak natomiast stosownej regulacji, jeżeli chodzi o osoby pozostające we wspólnym pożyciu. Osoby te z samego faktu pozostawania we wspólnym pożyciu nie mogą względem siebie wywieść prawa do umocowania się wzajemnie na potrzeby toczącego się postępowania. Nie oznacza to jednak, że nigdy nie mogą być swoimi pełnomocnikami. Konkubent/partner może być natomiast pełnomocnikiem swojego konkubenta/partnera, np. jeżeli jest jednocześnie współuczestnikiem sporu, radcą prawnym lub adwokatem lub wykonuje inne czynności, tj. zarządza majątkiem lub interesami strony lub pozostają z nią w stałym stosunku zlecenia.

Rozwiązanie takie wydaje się niewystarczające, biorąc pod uwagę nie tylko częstotliwość pozostawania osób we wspólnym pożyciu, ale także charakter tego pożycia, który jest bardzo zbliżony do pożycia małżeńskiego. Poza tym osoby tej samej płci pozostające w stałych związkach nieformalnych w obecnym stanie prawnym nie mają możliwości wstąpienia – według prawa polskiego – w związek małżeński. Bezsporne jest, że uzyskanie statusu pełnomocnika wiąże się z przyznaniem pełnomocnikowi bardzo dużego zaufania oraz szerokich uprawnień procesowych^[17]. Wydaje się zatem, że w stosunku do osób pozostających we wspólnym pożyciu, mających do siebie zaufanie i jednocześnie pozostających w bliskim kontakcie, umożliwienie im udzielania sobie nawzajem pełnomocnictwa niewątpliwie mogłoby zdecydowanie ułatwić im dochodzenie swoich praw przed sądem lub innym organem, a także korzystanie z uprawnień procesowych, jak np. uprawnienia do przeglądania materiału procesowego. W wypadku zaś ustania wspólnego pożycia, każda z osób będzie mogła niezwłocznie wypowiedzieć udzielone drugiej pełnomocnictwo.

5 | Zwolnienie od kosztów sądowych a pozostawanie we wspólnym pożyciu

Stosownie do treści art. 102 ust. 1 i 2 ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych z dnia 28 lipca 2005 r.^[18] Zwolnienia od kosztów sądowych może

¹⁷ Zob. np. Robert Kaliński, „Treść i zakres pełnomocnictwa procesowego” *Palestra*, nr 1-2 (2011): 31 i n.; Jan Sobkowski, *Pełnomocnictwo procesowe, jego istota, powstanie i wygaśnięcie* (Poznań: Wydawnictwo UAM, 1967).

¹⁸ Tekst jednolity: Dz.U. z 2022 r., poz. 1125 ze zm., dalej jako u.k.s.c.

się domagać osoba fizyczna, jeżeli złoży oświadczenie, z którego wynika, że nie jest w stanie ich ponieść bez uszczerbku utrzymania koniecznego dla siebie i rodziny lub ich poniesienie narazi ją na taki uszczerbek (ust.1). Do wniosku o zwolnienie od kosztów sądowych powinno być dołączone oświadczenie obejmujące szczegółowe dane o stanie rodzinnym, majątku, dochodach i źródłach utrzymania osoby ubiegającej się o zwolnienie od kosztów. Oświadczenie sporządza się według ustalonego wzoru. Jeżeli oświadczenie nie zostało złożone albo nie zawiera wszystkich wymaganych danych, stosuje się art. 130 ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (ust. 2). Z treści tego przepisu wynika, że z punktu widzenia oceny zasadności wniosku o zwolnienie od kosztów sądowych brany jest pod uwagę m.in. stan rodzinny oraz sytuacja majątkowa rodziny, w szczególności brane są pod uwagę małżeńskie stosunki majątkowe. Sąd Najwyższy na tle art. 102 uk.s.c. podkreśla, że małżonkowie mają obowiązek wzajemnej pomocy także w zakresie ponoszenia kosztów związanych z dotyczącymi ich postępowaniami sądowymi^[19]. W uzasadnieniu postanowienia SN z 18.12.2019 r.^[20] wskazano, że koszty związane z udziałem jednego z małżonków w postępowaniu sądowym wchodzi w zakres kosztów utrzymania rodziny, w których pokrywaniu powinni uczestniczyć oboje małżonkowie, co skutkuje przy ocenie zasadności wniosku o zwolnienie od kosztów sądowych koniecznością uwzględnienia również dochodu żony.

W literaturze z zakresu postępowania cywilnego brak jest natomiast wypowiedzi, kogo należy rozumieć pod pojęciem członka rodziny, czy pojęcie to należy ograniczyć jedynie do osób połączonych więzami krwi oraz małżonków, czy też obejmuje ono także osoby pozostające we wspólnym pożyciu^[21]. W konsekwencji w praktyce na potrzeby art. 102 u.k.s.c. pojęciem rodziny obejmuje się małżonków oraz osoby powiązane z nimi więzami krwi, co stawia w gorszej pozycji procesowej osoby pozostające we wspólnym pożyciu, które jak wynika z istoty tego pożycia również wspólnie

¹⁹ Zob. postanowienia SN: z 5.05.1967 r., I CZ 37/67, niepubl.; z 16.12.2020 r., I CZ 71/20, LEX nr 3103829.

²⁰ I CZ 54/19, LEX nr 2772567.

²¹ Zob. np. Kinga Flaga-Gieruszyńska w: *Koszty sądowe w sprawach cywilnych. Komentarz*, red. Andrzej Zieliński, Kinga Flaga-Gieruszyńska (Warszawa: C.H. Beck, 2019), komentarz do art. 102, Legalis; Małgorzata Manowska, Anna Rafalska, *Koszty procesu i koszty sądowe w postępowaniu cywilnym* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 252 i n.; Przemysław Feliga w: *Ustawa o kosztach sądowych w sprawach cywilnych. Komentarz*, red. Przemysław Feliga (Warszawa: Wolters Kluwer, 2022), komentarz do art. 102, Lex.

ze stroną postępowania prowadzą gospodarstwo domowe^[22] i mogą pozostawać na jej utrzymaniu. Z drugiej jednak strony osoby pozostające we wspólnym pożyciu mogą również wpływać na stan majątkowy rodziny, podwyższając jej dochody, co z kolei stawia te osoby w pozycji uprzywilejowanej. Z tych względów zasadna wydaje się zmiana art. 7 u.k.s.c. przez dodanie w nim ust. 3 zawierającego definicję rodziny, do której należy także zaliczyć osoby pozostające we wspólnym pożyciu ze stroną postępowania.

6 | Postępowanie o ubezwłasnowolnienie osoby pozostającej we wspólnym pożyciu

Postępowanie o ubezwłasnowolnienie zazwyczaj wszczynane jest z inicjatywy osób najbliższych dla osoby, która ma być ubezwłasnowolniona, ponieważ osoby te posiadają największą wiedzę w zakresie potrzeby ubezwłasnowolnienia^[23]. Ustawodawca, mając to na uwadze, przyznał uprawnienie do złożenia wniosku o ubezwłasnowolnienie małżonkowi osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie, jej krewnym w linii prostej oraz rodzeństwu, a także jej przedstawicielowi ustawowemu (art. 545 § 1 k.p.c.). Z kolei uczestnikami postępowania o ubezwłasnowolnienie z mocy samego prawa oprócz wnioskodawcy są: osoba, której dotyczy wniosek; jej przedstawiciel ustawowy, a także małżonek osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie (art. 546 § 1 k.p.c.). Poza tym postępowanie o ubezwłasnowolnienie toczy się z udziałem prokuratora (art. 546 § 2 k.p.c.). W kręgu tych osób, tj. uprawnionych do zgłoszenia wniosku o ubezwłasnowolnienie oraz do udziału w tym postępowaniu, nie została wymieniona osoba pozostająca we wspólnym pożyciu z osobą, której dotyczy wniosek

²² Z orzecznictwa SN wynika, że istotne znaczenie z punktu widzenia oceny, kto wchodzi w skład rodziny, ma wspólne prowadzenie gospodarstwa domowego. Zob. np. SN w postanowieniu z 21.9.2018 r., V CZ 63/18, Legalis (dotyczyło wspólnego prowadzenia gospodarstwa domowego z mężem); SN w postanowieniu z 6.3.2019 r., I CZ 15/19, LEX, w którym wskazał, że w przypadku prowadzenia przez małżonka z żoną wspólnego gospodarstwa domowego zawarcie małżeńskiej umowy majątkowej pozostaje bez znaczenia dla oceny sytuacji majątkowej z punktu widzenia art. 102 ust. 1 u.k.s.c.

²³ Zob. bliżej na temat tego postępowania Kazimierz Lubiński, *Postępowanie o ubezwłasnowolnienie* (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1979).

o ubezwłasnowolnienie. Można natomiast wyobrazić sobie sytuację, w której potrzeba ubezwłasnowolnienia dotyczy konkubenta/partnera, który nie ma krewnych w linii prostej ani rodzeństwa, ale żyje od wielu lat we wspólnym pożyciu z inną osobą. Takie osoby przez brak stosownej regulacji zostają pozbawione istotnych uprawnień procesowych, tj. uprawnienia do złożenia wniosku o wszczęcie postępowania o ubezwłasnowolnienie i do udziału w nim, a mogą posiadać największą wiedzę o potrzebie zastosowania tej instytucji wobec ich partnera. Osoby te co prawda mogłyby niekiedy mieć status zainteresowanych w rozumieniu art. 510 § 1 k.p.c., ale zgodnie z trafnym postanowieniem Sądu Najwyższego^[24] w sprawie o ubezwłasnowolnienie osoba zainteresowana w rozumieniu art. 510 k.p.c. nie ma legitymacji do wystąpienia z wnioskiem o ubezwłasnowolnienie, jeżeli nie należy do kręgu osób wymienionych w art. 545 k.p.c. Wydaje się zatem, że na potrzeby postępowania o ubezwłasnowolnienie należy przyznać osobom pozostającym we wspólnym pożyciu prawo do zgłoszenia wniosku o ubezwłasnowolnienie oraz do udziału w toczącym się w tym przedmiocie postępowaniu.

7 | Wyłączenia od udziału w licytacji w toku egzekucji sądowej

Nie można jednak pominąć w postępowaniu cywilnym obowiązywania także takich regulacji pranych, które z kolei przez brak uwzględniania w nich osób pozostających we wspólnym pożyciu, stawiają osoby pozostające we wspólnym pożyciu w korzystniejszej sytuacji niż małżonków. Tytułem przykładu można odwołać się do przepisów o wyłączeniu od udziału w licytacji ruchomości prowadzonej w toku egzekucji sądowej z ruchomości czy nieruchomości. Stosownie bowiem do treści art. 8672 § 2 k.p.c. w licytacji ruchomości nie mogą uczestniczyć: dłużnik, komornik, ich małżonkowie, dzieci, rodzice i rodzeństwo, osoby obecne na licytacji w charakterze urzędowym oraz licytant, który nie wykonał warunków

²⁴ SN w postanowieniu z dnia 7 czerwca 1965 r., II CR 148/65, OSNCP 1966, nr 2, poz. 30.

poprzedniej licytacji^[25]. Natomiast na podstawie art. 976 § 1 k.p.c. w licytacji nieruchomości nie mogą uczestniczyć: dłużnik, komornik, ich małżonkowie, dzieci, rodzice i rodzeństwo oraz osoby obecne na licytacji w charakterze urzędowym, licytant, który nie wykonał warunków poprzedniej licytacji, osoby, które mogą nabyć nieruchomość tylko za zezwoleniem organu państwowego, a zezwolenia tego nie przedstawiły. Przepisy te określają w sposób wyłączny osoby, których udział w licytacji prowadzonej w toku egzekucji sądowej jest wyłączony^[26].

Pomijając ocenę zasadności tak szerokiego zakreślenia kręgu osób wyłączonych od udziału we wskazanych licytacjach, jak wyżej zasygnalizowano, w obecnym stanie prawnym wymienione przepisy stawiają w uprzywilejowanej pozycji osoby pozostające we wspólnym pożyciu z dłużnikiem lub komornikiem sądowym. Osoby takie nie są bowiem wyłączone od udziału w przetargu, natomiast niewątpliwym jest, że mogą być zainteresowane jego wynikiem nie mniej niż małżonkowie czy inne osoby wymienione w powołanych dwóch przepisach. Mając powyższe na uwadze, należy zgłosić kolejny postulat *de lege ferenda* o zmianę art. 8672 § 2 k.p.c. oraz art. 976 § 1 k.p.c. i poszerzenie katalogu osób wyłączonych od udziału w licytacjach także na osoby pozostające we wspólnym pożyciu z dłużnikiem lub komornikiem sądowym.

8 | Postępowania, które mogą być wszczęte z inicjatywy osoby pozostającej we wspólnym pożyciu

Jeżeli zaś chodzi o postępowania, które mogą być wszczęte z inicjatywy osoby pozostającej we wspólnym pożyciu, to tytułem przykładu warto tu wskazać na postępowania, które może wszcząć każdy zainteresowany lub osoba, która ma interes prawny, a także postępowania, które może wszcząć osoba, która ma prawo lub roszczenie, które może być dochodzone w postępowaniu cywilnym. Na wstępie należy jednak zauważyć,

²⁵ Zob. np. Joanna Biernacka, *Egzekucja z ruchomości. Postępowanie o podział sumy. Komentarz praktyczny. Wzory pism* (Warszawa: C.H. Beck, 2023), Legalis (część pierwsza, rozdział 5, pkt 7.4.).

²⁶ Zob. SN w uchwale z 22.3.2007, III CZP 13/07, OSNC 2008, nr 2, poz. 22.

że uprawnienie wskazanych osób do wszczęcia postępowania nie wynika z faktu pozostawania tych osób we wspólnym pożyciu z drugą stroną postępowania, lecz związane jest z sytuacją prawną tych osób wynikającą np. z tytułu prawa własności, zawartej umowy, bezpodstawnego wzbogacenia.

Powództwo o ustalenie istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego lub prawa może być wytoczone przez osobę, która posiada interes prawny (art. 189 k.p.c.)^[27]. Interes prawny w rozumieniu art. 189 k.p.c. ujmowany jest w piśmiennictwie jako szczególny rodzaj klauzuli generalnej będącej elementem konstrukcji powództwa wniesionego na podstawie tego przepisu. Pojęcie to powinno być interpretowane z uwzględnieniem szeroko pojmowanego dostępu do sądów w celu zapewnienia ochrony prawnej w postaci ustalenia stosunku prawnego lub prawa w sensie pozytywnym lub negatywnym, jeżeli w konkretnym przypadku taka forma działalności jurysdykcyjnej, polegająca na czystej deklaracji sytuacji prawnej, będącej przedmiotem ustalenia ze skutkiem wiążącym strony, jest wymagana rzeczywistą potrzebą jej udzielenia^[28].

Z kolei wśród postępowań nieprocesowych są takie, które mogą być wszczęte na wniosek zainteresowanego, jak np. postępowanie o uznanie za zmarłego lub stwierdzenie zgonu (art. 527 k.p.c. i 527 w zw. z 535 k.p.c.). Z kolei zainteresowanym jest każdy, czyich praw dotyczy wynik postępowania, może on wziąć udział w każdym stanie sprawy aż do zakończenia postępowania w drugiej instancji. Jeżeli weźmie udział, staje się uczestnikiem. Na odmowę dopuszczenia do wzięcia udziału w sprawie przysługuje zażalenie (art. 510 § 1 k.p.c.)^[29]. Status zainteresowanego w postępowaniu nieprocesowym ustala się biorąc pod uwagę to, czy posiada on w tym postępowaniu interes prawny. Natomiast interes prawny na gruncie art. 510 § 1 k.p.c. Sąd Najwyższy wyjaśnia w odmiennym sposób niż na

²⁷ Bliżej Tadeusz Rowiński, *Interes prawny w procesie cywilnym i w postępowaniu nieprocesowym* (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1971).

²⁸ Tak Bronisław Czech w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. I, Art. 1-205, red. Andrzej Marciniak (Warszawa: C.H. Beck, 2019), 1266; Łukasz Błaszczak, „Znaczenie interesu prawnego w poszukiwaniu ochrony prawnej w procesie cywilnym na przykładzie poszczególnych rodzajów powództw”, [w:] *Ius est a iustitia appellatum. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Wiśniewskiemu* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 35 i n. Zob. też uzasadnienie uchw. SN z 17.12.1993 r., III CZP 171/93, OSNC 1994, Nr 7-8, poz. 149; wyr. SN z 1.4.2004 r., II CK 125/03, OSP 2005, Nr 2, poz. 23.

²⁹ Bliżej Piotr Rylski, *Uczestnik postępowania nieprocesowego – zagadnienia konstrukcyjne* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017).

potrzeby procesu cywilnego. W postanowieniu z dnia 4 stycznia 2012 r.^[30] Sąd Najwyższy postawił tezę, że interes prawny w postępowaniu nieprocesowym może być również pośredni, pozostający obok istoty oraz skutków mającego zapaść rozstrzygnięcia. Interes prawny w postępowaniu nieprocesowym nie wynika bowiem, tak jak w procesie, z naruszenia lub zagrożenia sfery prawnej wnioskodawcy, lecz z pewnych zdarzeń prawnych, które wywołują konieczność uregulowania wiążących się z nimi stosunków prawnych i rodzą obiektywną potrzebę wszczęcia postępowania lub wzięcia w nim udziału.

Osoba pozostająca we wspólnym pożyciu może mieć też tytuł prawny do dochodzenia swoich praw przed sądem wynikający nie z faktu pozostawania we wspólnym pożyciu, lecz z faktu np. nabycia rzeczy, z której korzysta drugi partner i odmawia jej zwrotu po ustaniu wspólnego pożycia. W takim wypadku osobie tej przysługują takie prawa i roszczenia, jakie wynikają z obowiązujących przepisów prawa i sytuacji prawnej tej osoby, bez związku z jej osobistymi relacjami. Tytułem przykładu jako podstawę prawną roszczeń warto tu wskazać na art. 222 § 1 k.c. dotyczący roszczenia o wydanie rzeczy będącej własnością drugiego partnera czy art. 716 k.c. jako podstawę do żądania opróżnienia zajmowanego lokalu, art. 206 k.c. dotyczący roszczenia o dopuszczenie współwłaściciela do współposiadania rzeczy oraz do korzystania z niej w takim zakresie, jaki daje się pogodzić ze współposiadaniem i korzystaniem z rzeczy przez pozostałych współwłaścicieli, czy art. 210 k.c. dotyczący roszczenia o zniesienie współwłasności^[31].

9 | Wnioski

Po przeanalizowaniu wybranych przepisów kodeksu postępowania cywilnego w kontekście praw i obowiązków konkubentów/partnerów wynikających z faktu pozostawania przez nich we wspólnym pożyciu z podmiotem postępowania cywilnego, można postawić tezę, że kodeks postępowania cywilnego w obecnym brzmieniu nie przyznaje żadnych uprawnień

³⁰ III cz 78/11, niepubl.

³¹ Kamil Kazimierczak, *Konkubinaty. Rozliczenia majątkowe. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych i orzeczeń sądowych* (Warszawa: C. H. Beck, 2021), Legalis.

procesowych z tytułu pozostawania we wspólnym pożyciu z podmiotem postępowania cywilnego.

Rozwiązanie takie należy uznać za niezadowalające i nie odpowiadające potrzebom współczesnego świata.

Z tych względów należy postulować o wprowadzenie do kodeksu postępowania cywilnego zaproponowanych wyżej zmian. Mając jednocześnie na uwadze to, że różnie określone są związki nieformalne (jako np. konkubinat, związki partnerskie, wolne związki), proponuję, aby wprowadzając te zmiany, posługiwać się na oznaczenie tych związków określeniem „osób pozostających we wspólnym pożyciu”, które obejmuje wszystkie osoby niezależnie od płci czy nazwy łączących je związków nieformalnych.

Bibliografia

- Biernacka Joanna, *Egzekucja z ruchomości. Postępowanie o podział sumy. Komentarz praktyczny. Wzory pism*. Warszawa: C.H. Beck, 2023.
- Błaszczak Łukasz, „Znaczenie interesu prawnego w poszukiwaniu ochrony prawnej w procesie cywilnym na przykładzie poszczególnych rodzajów powództw”, [w:] *Ius est a iustitia appellatum. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Wiśniewskiemu*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Derlatka Joanna, *Wyłączenie sędziogo w postępowaniu cywilnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2015.
- Kaliński Robert, „Treść i zakres pełnomocnictwa procesowego” *Palestra*, nr 1-2 (2011): 31-36.
- Kazimierczak Kamil, *Konkubinat. Rozliczenia majątkowe. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych i orzeczeń sądowych*. Warszawa: C.H. Beck, 2021.
- Knoppek Krzysztof, „Dowód z zeznań świadków”, [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego*, t. II, cz. 2, *Postępowanie procesowe przed sądem pierwszej instancji*, red. Tadeusz Wiśniewski. Warszawa: Wolters Kluwer, 2016.
- Knoppek Krzysztof, *Prawo odmowy zeznań i odpowiedzi w procesie cywilnym*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1984.
- Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do art. 1-116*, red. Michał Królikowski, Robert Zawłocki. Warszawa: C.H. Beck, 2021.
- Kodeks karny. Komentarz*, red. Ryszard A. Stefański. Warszawa: C.H. Beck, 2022.
- Kodeks postępowania cywilnego*, t. I, Art. 1-205, red. Andrzej Marciniak. Warszawa: C.H. Beck, 2019.

- Kodeks postępowania cywilnego*, t. II, *Komentarz. Art. 2051-42412*, red. Andrzej Marciniak. Warszawa: C.H. Beck, 2019.
- Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. Andrzej Zieliński, Kinga Flaga-Gieruszyńska. Warszawa: C.H. Beck, 2022.
- Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. I, Art. 1-205, red. Andrzej Marciniak. Warszawa: C.H. Beck, 2019.
- Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. I, *Postępowanie rozpoznawcze*, red. Tadeusz Ereciński. Warszawa: Wolters Kluwer, 2022.
- Kodeks postępowania karnego*, t. I, Art. 1-467, *Komentarz*, red. Tomasz Grzegorzczak. Warszawa: C.H. Beck, 2014.
- Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Jana Skorupki. Warszawa: C.H. Beck, 2021.
- Korzonek Jan, „O bezwzględnych przyczynach wyłączenia sędziego w projekcie k.p.c.” *Przegląd Sądowy*, nr 12 (1930): 345-366.
- Koszty sądowe w sprawach cywilnych. Komentarz*, red. Andrzej Zieliński, Kinga Flaga-Gieruszyńska. Warszawa: C.H. Beck, 2019.
- Lubiński Kazimierz, *Postępowanie o ubezwłasnowolnienie*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1979.
- Manowska Małgorzata, Anna Rafalska, *Koszty procesu i koszty sądowe w postępowaniu cywilnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Piasecki Kazimierz, *System dowodów i postępowanie dowodowe w sprawach cywilnych*. Warszawa: Lexis Nexis, 2010.
- Reiwer Rafał, *Wyłączenie sędziego w procesie cywilnym. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory pism procesowych i orzeczeń*. Warszawa: C.H. Beck, 2020.
- Rowiński Tadeusz, *Interes prawny w procesie cywilnym i w postępowaniu nieprocesowym*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1971.
- Rylski Piotr, *Uczestnik postępowania nieprocesowego – zagadnienia konstrukcyjne*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Sobkowski Jan, *Pełnomocnictwo procesowe, jego istota, powstanie i wygaśnięcie*. Poznań: Wydawnictwo UAM, 1967.
- Ustawa o kosztach sądowych w sprawach cywilnych. Komentarz*, red. Przemysław Feliga. Warszawa: Wolters Kluwer, 2022.
- Ziemianin Karolina, „Dowód z zeznań świadków”, [w:] *System Postępowania Cywilnego*, t. II, *Dowody w postępowaniu cywilnym*, red. Łukasz Błaszczak. Warszawa: C.H. Beck, 2021.

